

VÝSKUM BUDÚCNOSTÍ A FILOZOFIA BUDÚCNOSTI

JURAJ SUCHÝ, Prognostický ústav SAV, Bratislava

SUCHÝ, J.: Futures Research and the Philosophy of the Future
FILOZOFIA, 47, No 6, p. 329

The acceleration of the social development through the scientific-technological progress led to the growing complexity of the society, to unclering and rise of the probability of its future state. The origin of "future research" with its methodological and theoretical needs has acknowledged the philosophical relevance of forecasting as a rational knowledge. The post-modernism is applied as an ideal conception of 21-st century studies, elaborated on governments order by a growing number of states. They represent longdated complex prospects as well as actual future forecasts and strategic plans for their practical policy.

Filozofia sa vinou doktrínalnej systematizácie pred a po druhej svetovej vojne dostala do strnulého stavu a stále viac sa vzdŕaľovala dynamickej komplexite ľudského života a aktuálnym problémom rozvoja duchovnej, praktickej a materiálnej kultúry súčasnej spoločnosti. Zmenila sa na štruktúry anachronického vedenia, ktoré obchádzalo alebo neuspokojivo reagovalo na problémy, riešenie ktorých sprostredkovalo napredovanie spoločnosti v dejinách prítomnosti.

Vo východnej Európe nadobudla filozofia absurdnú podobu dogmatického marxizmu-leninizmu, orientovaného na minulosť a usilujúceho sa formovať budúcnosť ako prolongáciu konzervatívne deformovanej prítomnosti, vytrhnutej z modernizačných procesov pretvárajúcich podobu sveta. V západnej Európe sa filozofia zmietala medzi viacerými jednostrannými orientáciami, ktoré typologicky vyčerpávali možnosti scientizmu, antropologizmu a vecne neangažovaného formalizmu. Hoci niektoré z nich prinášali v päťdesiatych rokoch užitočné objavné poznatky, nebola žiadna z nich schopná poskytnúť súvislý názor, ktorý by uspokojivo objasnil hlboké štrukturálne zmeny, ktoré na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov začali meniť tvárnosť sveta a trhať kontinuitu jeho evolúcie. Vznikla potreba filozofie "všeobecnej evolúcie" (Ervin László), všeobecnej nielen v zmysle jej globálnej platnosti, ale aj všestrannosti objasnenia reálne prebiehajúcich spoločenských zmien, revolúciami počnúc, až po adaptáciu a reformy.

1. Historizmus a futurizmus. Zdanlivo nekorektné nastolenie otázky je niekedy najrozumnejšou formou rozvinutia a inovačného riešenia problematiky.

V množstve definícií historizmu, ktoré nahromadila reflexia historického poznania, prevláda názor, že ide o tematizáciu dejinnej skúsenosti ľudstva v záujme jej uplatnenia ako kultúrneho faktora utvárania ľudského spolužitia v prítomnosti a budúcnosti.

Vznik futurizmu a jeho kritika historizmu umožnili nielen diferencovanejšie vymedziť históriu ako proces zmien prebiehajúci medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou, ako kvalitatívnymi rozmermi dejinného času, ale aj odhaliť konzerватívny zmysel historizmu ako teoretického výrazu kultúrnej orientácie na minulosť ako zdroj societálnych informácií a princíp reprodukcie kultúry. Kritický prístup k fylogénze kultúry vysvetľuje nielen neskorší vznik futurizmu ako kultúrnej orientácie na budúcnosť, ale aj nevyhnutnosť toho, aby vystriedal historizmus, ktorý sa dostal do konfliktu s pluralizáciou duchovnej a politickej kultúry a verzifikáciou civilizácie. Historizmus zúžil zdroje reprodukcie kultúry na historicky danú fakticitu a ignorovaním inovačného prínosu ľudskej tvorivosti odsúdil kultúru ako celok na stagnáciu v lepšom a na retrográdne blúdenie v horšom prípade.

Futurizmus na rozdiel od futurologie ako prognostického poznania budúcnosti je obsažnejším pojmom pre zmenu kultúrnej orientácie ľudstva, ktorú od dvadsiatych rokov pripravovalo moderné umenie ako najplastickejšia forma duchovnej kultúry, a preto poskytlo termín "futurizmus" (F. Marinetti) ako názov zmenenej kultúrnej orientácie. Teoretická fundamentácia tejto zmeny je aktuálnou úlohou kulturologie, ktorá sa dá splniť iba kombináciou kognitívnych a axiologických prístupov pri zodpovedaní toho, čo budúcnosť je, čo od človeka vyžaduje a čo mu prináša. Budúcnosť nie je iba objektom poznania, ale aj predmetom intuície a viery. Sedemnást' prominentných futuristov z celého sveta nazvalo zborník svojich pohľadov na väzbu súčasného človeka k budúcnosti *V čom veria futuristi* [1], aby zdôraznili mnohoznačnosť vzťahov, ktoré sa utvárajú v prieniku ľudských očakávaní, tušení, želaní, obáv i racionálneho poznania trendov kultúrneho súžitia ľudí v ústrety budúcnosti.

O produktívnosti orientácie na budúcnosť hovorí už jej kumulatívny efekt, to, že sa budúcnosť prestala chápať ako nepoznatelný a nezmeniteľný osud človeka, ale stala sa výzvou jeho poznania, činnosti a motiváciou tvorivého inovačného konania.

"Všetci prispievatelia zborníka sa zhodujú" podľa slov jeho recenzenta v názore, že "spoločnosť sa stáva stále viac komplexnejšou a pohybovou silou jej zmien bude aj naďalej rýchlo sa vyvíjajúca veda a technológia. Vedúcimi technológiami budú "telematika", zahŕňajúca telekomunikácie, komputery, aplikácie elektroniky všetkého druhu, a tiež biotechnológie, hlavne pre ich vplyv na poľnohospodárstvo a zdravotníctvo. Patria sem aj nové materiály pre ich revolučný potenciál vo výrobe, konštrukcii a pri prenikaní do vesmíru. "Futuristi", píše recenzent zborníka, "vyjadrujú svoje obavy z nekontrolovaného populačného rastu, poškodzovania a znečisťovania životného prostredia, ako aj z obtiažnosti prechodu na iné zdroje energie pri znižujúcich sa ropných zásobách." Znepokojuje ich hlavne žalosť nedostatok politicko-ekonomickej spolupráce vo svete a nebezpečenstvo, ktoré sa skrýva vo výrobe a šírení nukleárných zbraní. Zhodujú sa v tom, že zatiaľ čo sa očakáva vzrast zložitosti ľudského snaženia, nie sú sociálne a vládne inštitúcie vôbec pripravené mu čeliť. Mnohí z nich zastávajú názor, že vládam chýba svetonázor a že viaceré z ich funkcií zastarali. Majú pocit, že spoločnosti by mali

vytvoriť flexibilnejšie inštitúcie, aby zvládli vynárajúce sa globálne problémy. Iní tvrdia, že korporácie prevezmú niektoré z funkcií vlády a budú poskytovať viac služieb spoločnosti. Všeobecne očakávajú spomalenie miery ekonomického rastu vzhľadom na rastúce výdavky na energiu, globálny prírastok obyvateľstva a rast požiadaviek na zdroje a potraviny. Futuristi sa však príliš nestarajú o nestabilitu v globálnych štruktúrach. Predpokladajú, že zmeny nastanú v rámci kontinuity. Dôjde síce ku konfliktom a výbuchom nespokojnosti, avšak dúfajú, že sa podarí zvládnuť rôzne systémy a úspešne sa preplietť ich nástrahami. Čo sa týka Spojených štátov, autori zborníka zdôrazňujú, že informačná spoločnosť, ktorá v nich vzniká, bude vyžadovať nové štandardy vzdelanosti, vedeckých a technologických zručností a expandujúci svetový názor. Domnievajú sa, že "ani univerzity, ani korporácie nerobia dosť pre to, aby sa uspokojili vzdelanostné nároky na budúcich pracovníkov" ([2], 27-28).

2. Prínosy a obmedzenosť forecastingu. Inštitucionalizáciou prognostickej činnosti v štúdiách budúcnosti, ktoré na objednávku vlády uskutočnila koncom šesťdesiatych rokov Rand Corporation, vznikol nový druh profesionálnej činnosti – forecasting, ktorý pri jeho vymedzení a zaradení do systému spoločenskej práce vyvolal rozpaky. "Aby bol forecasting uznaný za povolanie, muselo by pole jeho činnosti vyžadovať štandardy, nástroje a zručnosti spoločné pre všetkých jeho nositeľov ako príslušníkov jednej profesie. Naproti tomu, ak sa má pokladať za disciplínu vedeckého poznania, predpokladá to vymedziť jeho predmet všeobecne uznávanými pravdami, ktoré sa dajú overovať a ku ktorým sa prostredníctvom výskumnej činnosti môžu pripájať nové objavy a údaje. Zatiaľ však jestvuje len veľmi málo právd o budúcnosti a oblastí, v ktorých sa zhodujú názory na to, čo vyvoláva zmeny v skutočnosti. Ak použijeme Kuhnov referenčný rámec, môžeme povedať, že sa celé pole danej činnosti nachádza v predparadigmálnom stave", komentuje spomenuté rozpaky Olaf Helmer ([3], 39).

Výskum budúcnosti ako kvality či sféry plynutia sociálneho času stáva sa prostredníctvom vedeckého poznania dezideologizáciou interpretácie intersubjektivity súčasníkov, v ktorej sa utvára ich život ako ich jedinečná a neopakovateľná osobná skutočnosť.

Budúcnosť nie je osudom človeka, ale príležitosťou na jeho činnú sebarealizáciu, ktorá v dnešnom svete motivuje poznávaciu a praktickú aktivitu súčasníkov hlavne konvergenciou ekonomiky, politiky a ideológie spoločenských sústav, na ktoré sa svet rozdelil v prvej polovici 20. storočia.

Úspešné zvládnutie tohto problému zatiaľ komplikujú subjektívne a objektívne rezíduá minulosti. Ich prekonanie motivovalo vznik štúdií 21. storočia ako kritiky presahu minulosti do prítomnosti a vyjasnenia prelomových požiadaviek, šancí i rizík budúcnosti, o ktorých sa dnes rozhoduje v postmodernej perspektíve budúcnosti, a nie v tradičnej perspektíve minulosti. Hľadisko budúcnosti sa od šesťdesiatych rokov postupne presadzovalo ako nová kultúrna orientácia s praktickým dosahom pre osobné rozhodovanie jednotlivcov i vnútornú a zahraničnú politiku štátov.

Úspešné uplatnenie prognostických výhľadov pri riešení problémových situácií dnešného sveta objasňuje početný nárast štúdií 21. storočia ako najnovšej formy strategického plánovania a prejavu kognitívneho záujmu o budúcnosť človeka a ľudskej civilizácie. Gerald O. Barney, riaditeľ Ústavu pre štúdium 21. storočia v Arlingtone, im preto na 6. generálnom zhromaždení Spoločnosti pre budúcnosť sveta (World Future Society) venoval zasluženú pozornosť: "Štúdie 21. storočia predstavujú najnovší a azda aj najhodnotnejší koncept výskumu budúcnosti. Sú celkom odlišné od krátkodobých plánovacích štúdií, sledujúcich jedno hľadisko, aké sa obvykle robia pre vládne orgány. Namiesto toho predstavujú integrované multidisciplinárne analýzy dlhodobých opcí v jednotlivých krajinách a stretégie dosiahnutia žiadúcich cieľov.

Čoraz viac štátov rozpracúva tieto štúdie ako komplexné spoločenské prognózy s dlhodobým časovým horizontom, aby si ujasnili súvislosti národných a globálnych premien v ekonomickej, sociálno-politickej, environmentálnej, diplomatickej a vojenskej situácii sveta a mohli plánovať svoju vlastnú budúcnosť" ([4], 37).

"Plánovanie je náš základný nástroj pre pochopenie zmyslu sveta v jeho boji proti starým problémom biedy a nerozvinutosti a pri úspešnom zvládnutí nových výziev. Plánovanie budúcnosti je potrebné pochopiť ako súvislý proces integrácie sociálnych a ekonomických faktorov s politickým výberom", povedal na tomto zhromaždení Jorge Monge, minister plánovania Kostariky v referáte vypracovanom spoločne s jej prezidentom, laureátom Nobelovej ceny mieru Oscarom Ariasom. "Problémy sociálno-ekonomického plánovania v ústrety 21. storočiu sa zauzľujú vo fakte prílišnej kontroly sovietskej ekonomiky a nedostatočnej kontroly ekonomiky USA. Máme slobodu, avšak priveľa slobody plodí problémy, a tak máme tiež bezdomovstvo a hlad. Americká ekonomika začína pomaly upadať. Je tu 60-70 percentná pravdepodobnosť, že nás to v budúcich rokoch zavedie do krízy" ([4], 37).

Štúdie 21. storočia bezprostredne nadväzujú na komplexné prognózy k roku 2000, v ktorých sa identifikovali trendy pohybu národných spoločností v globálnom vývine sveta. Tieto prognózy konštatovali napospol prelomový charakter prítomnosti, neodvratnosť zásadnej zmeny štruktúry pohybových síl, smeru a vln spoločenského pohybu, ktorý si vyžiada nový spôsob jeho plánovania a regulácie v 21. storočí. V štúdiách 21. storočia sa spája regionálny obsah výpočtov o spoločenskej skutočnosti s ich globálnym rozsahom, takže predstavujú reprezentatívne kváziempirické zdôvodnenie futuristickej orientácie súčasnej kultúry. Marvin Adelson osvetľuje inovačný zmysel tejto orientácie jej konfrontáciou s konzervatívnymi účinkami pôsobenia tradičných hodnôt a zotrvačných stereotypov správania, preferovaných historizmom: "Máme sklon pokladať naše sociálne ustanovizne za dostatočne rozvinuté. Avšak z hľadiska budúcnosti sa čoskoro ukážu ako značne primitívne. Dá sa očakávať, že sa stretieme s viacerými spôsobmi kombinácie ľudského a technického potenciálu ako doteraz. Futuristi o nich nehovoria celkom zreteľne, pretože ich klientami sú existujúce organizácie s ich funkčnou autonómiou a systémovými obmedzeniami. Jednou z najvýznamnejších úloh štúdií budúcnosti stane sa bezpochyby skôr objasnenie nevyhnutnosti tranzície terajších organizácií a formovania nových,

ako navrhovanie politiky či programov pre existujúce organizácie. To, čím by sme sa mali zaoberať, sú organizačné spoločenstvá a konceptuálne "technológie", "hardware", "headware", "orgware" a "teamware", a nie práve "hardware a software" ([5], 36).

Zatiaľ čo záujem o minulosť sprevádzal dejiny oddávna ako ich základná kultúrna orientácia, záujem duchovnej kultúry o budúcnosť sa prejavil v podobe "futurológie" (O. Flechtheim) iba v päťdesiatych rokoch a začal nadobúdať črty vedeckého poznania až v druhej polovici šesťdesiatych rokov v súbehu udalostí, medzi ktoré Olaf Helmer, jeden z protagonistov forecastingu, zaraďuje:

- a) vydanie Jouvenelovej knihy *L'art de la Conjecture*;
- b) systematickú aplikáciu delfskej metódy pri dlhodobom prognózovaní vývoja americkej spoločnosti pre Rand Corporation;
- c) založenie Ústavu pre budúcnosť a rozbeh štúdia budúcností;
- d) vytvorenie Úradu pre Technologické vyhodnocovanie (TA) pod záštitou kongresu USA, ako aj vznik hlavných preiodík výskumu budúcnosti: *Technological Forecasting and Social Change*, *Futures* a *The Futurist* ([3], 39-40).

Tieto skutočnosti podnietili vznik výskumných skupín a konzultačných firiem zaoberajúcich sa dlhodobým prognózovaním pravdepodobných budúcností, ktoré sa dnes označujú ako "Futures movement".

Štúdium budúcností je výskumom v osobitnom zmysle, pretože jeho predmetom je aktuálny potenciál budúcich stavov sociálnej skutočnosti, teda možnosti skutočností, ktoré ešte nenastali. Budúca skutočnosť je množinou konkrétnych budúcností rôznych sociálnych objektov, ktoré vznikajú ako aktualizácia potenciálov daných v prítomnosti. Toto metodologické stanovisko umožňuje neprístupovať k budúcnosti ako k výsledku pôsobenia osudových síl dejinnej nevyhnutnosti, ale ako k časopriestoru ľudského konania, ktorý jednotlivcom poskytuje príležitosť uvedomele utvárať stavy ich života pretváraním ich sociálnych okolností a byť tak spolu-tvorcami vlastnej budúcnosti.

Poslaním štúdia budúcnosti a jej predvídania je nájsť potenciály, kritériálne hodnoty a efektívne prostriedky optimalizácie spoločenských problémov prítomnosti. Inštitucionalizáciou prognostickej činnosti v štúdiách budúcností, ktoré koncom šesťdesiatych rokov zabezpečovala i *Rand Corporation* pre americkú vládu, sa vytvoril priestor a podmienky pre vznik forecastingu ako novej, hoci nie poslednej formy prognostickej činnosti a kultúrnej orientácie na budúcnosť.

Joseph F. Coates, prezident vplyvnej konzultačnej firmy a popredný americký prognostik, spojil rekapituláciu dvadsaťročnej kariéry forecastingu s prognózou úlohy predvídania a zamyslel sa tiež nad budúcnosťou samotného forecastingu v spoločenskom rozhodovaní a plánovaní. Oceňuje kladne dosiahnuté výsledky a konštatuje: "Zásluhou forecastingu, plánovania budúcností a aplikácie výskumu budúcnosti na jej utváranie stala sa budúcnosť predmetom systematického štúdia, ktoré je dnes pri posudzovaní dvadsaťročného pokroku v danej oblasti v dobrom stave. Popritom však jestvuje v radoch futuristov a praktikov strategického dlhodobého plánovania spodný prúd nespokojnosti a pochybností. Čosi z tejto dizonancie medzi okolnosťami

mi a očakávaniami plynie zo všeobecného optimizmu, ktorý je charakteristický pre všetkých futuristov. Sotva by malo zmysel zaoberať sa budúcnosťou, keby sme neverili, že jej porozumenie povedie k efektívnejšiemu konaniu a pozitívnym výsledkom. Toto očakávanie sa však stretáva s opakujúcim sa, ak nie chronickým sklamaním" ([6], 20).

"Vzrastajúca zložitosť spoločenskej skutočnosti vyvoláva expanziu metodológie štúdia budúcností, ktorá prekypuje nástrojmi skúmania, vysvetľovania, prezentácie a analýzy komplexných situácií. Ich rad začína od delfskej metódy, krížovej analýzy pri tvorbe scenárov po ekonometriu a neprestajne sa rozširuje o nové dokonalejšie nástroje. Najnovšie napríklad uverejnil časopis *Technological Forecasting and Social Change* úvahy o aplikácii teórie chaosu pri štúdiu budúcností. Prostriedky poznania komplexity rozširujú jeho repertoár v mechanických a technických aspektoch prostredníctvom simulácie, symbolického zobrazovania, matematického modelovania a v mnohých ďalších oblastiach. Relatívne rýchly vývoj nástrojov poznania komplexity je dôsledkom súčasnej konjunktúry futurizmu vo vojenskom strategickom plánovaní korporácií, v R a D a marketingu, z ktorých každý kládol dôraz na kvantitatívne postupy. Od šesťdesiatych rokov sa však rozširoval okruh kvalitatívnych faktorov, s ktorými vstupovali do forecastingu a plánovania pozície majetníkov ako činitele rozhodovania.

Informácie, ich komunikácia a výskum podmienok ich osvojovania ukázali sa pritom byť rovnako hodnotné, ak nie cennejšie ako kvantitatívne sledovanie faktorov ovplyvňujúcich rozhodovací proces. Nové techniky vstupujú dnes do hry spolu s tým, ako sme schopní menedžovať a manipulovať stále väčšie kvantity, pracovať s dokonalejšími, jemnejšími a komplexnejšími modelmi, ale tiež ako vzrastá naša schopnosť využívať imagináciu v nových formách, štýloch a formátoch predvídania. Nové matematické, sociálne a psychologické teórie budú interagovať s tradičnými oblasťami a disciplínami predvídania a obohacovať našu spôsobilosť skúmať spoločenské alternatívy.

V demokratickom smere vývinu spoločnosti bude vzrastať efektívnosť spolupráce futuristov s verejnosťou pri vyjasňovaní výberov občanov, ich chápania neistoty a pohybu opcí a pri zvažovaní a meraní verejných a súkromných volieb" ([6], 20).

Futurizmus ako kognitívna a axiologická orientácia na budúcnosť naráža na hlavné prekážky v konzervatívnom tradicionalizme, utilitárnom pragmatizme, anti-intelektualizme a tiež v ideologizácii budúcnosti. "Prelom tisícročí vyvolá intenzívny vzrast záujmu o poznanie budúcnosti, ktorý bude sprevádzať mnoho vrtochov a určite tiež oživenie milenarianizmu. Prinesie však tiež množstvo solídnych výsledkov systematického sústredenia pozornosti na budúcnosť duchovnej a materiálnej kultúry. Ako budú národy, a Spojené štáty medzi nimi, vstupovať do medzinárodnej súťaže a ako táto bude prinášať nové dimenzie výrobných procesov, výrobkov a služieb, bude sa rozširovať vedecká a technologická základňa, podporujúca zmúdrene prognózovania a plánovania budúcnosti. Rizikom predvídania zlomu trendov v tomto období bude komercializácia prognostickej činnosti. Olaf Helmer pred ňou varuje a vyslovuje želanie "priateľskejšej klímy" pre slobodný vedecký výskum ([3], 41).

V širokom internacionálnom kontexte akcelerácie svetovej dynamiky štvrtou technologickou revolúciou sa prognózovanie spoločenského pohybu sotva stane výlučnou záležitosťou prognostikov, ako úzkeho kruhu špecialistov pohybujúcich sa na rozhraní vedy, remesla a azda aj umenia, ale sformuje sa podľa všetkého ako verejná kultúrna iniciatíva, sprevádzajúca transformáciu reprezentatívnej demokracie na demokraciu participatívnu, motivovanú záujmom občanov o budúcnosť ako o časopriestor ich sebaurčenia a sebarealizácie. Forecasting prerastie do futurizmu ako novej kultúrnej orientácie členov spoločnosti.

3. Filozofický aspekt predvídania. Forecasting má nespornú zásluhu na obnovení vedomostného záujmu duchovnej kultúry o množinu budúcností po zlyhaní filozofického utopizmu a vyčerpaní invenčnosti futurologie v jej prvých vlnách. Pri systematickej aplikácii delfskej metódy rozvinul predovšetkým kvantitatívne metódy verifikačnej apretácie expertných výpovedí o predvídaných skutočnostiach, nie však ich heuristické poznanie samotné. Preto nedokázal predpovedať kvalitatívne zmeny, ktoré v závere osemdesiatych rokov vyústili do transformačného procesu európskej spoločnosti. Až tieto zmeny a práce na štúdiách 21. storočia, garantovaných a využívaných demokratickými štátmi v strategickom plánovaní a riadení ich spoločenského pohybu, posunuli pozornosť prognózovania od formálnych metodologických problémov k vecným a teoretickým otázkam prognostickej činnosti. Tieto otázky pôvodne artikuloval a súvisle rieši postmodernizmus ako "najvplyvnejšia filozofia našej doby" ([7], 963), ktorý rehabilitoval filozofické poznanie ako prostriedok výskumu budúcnosti, napriek tomu že ponechal bokom väčšinu otázok legitimacy filozofie budúcnosti ako netradičnej formy filozofického vedomia. Predvídanie sa tak začína realizovať nielen prostredníctvom špeciálnych vied, ale aj filozofickými prostriedkami, čo svojimi spätnými účinkami vytrháva filozofiu zo zajatia tradicionalizmu a mení ju opäť na nástroj modernizácie sveta, akým bola na úsvite novodobých dejín. Predvídanie sa pritom stáva menej predikciou spoločenských zmien v čase a priestore a viac ich analýzou, hodnotením a anticipačnou projekciou procesov, ktoré ich sprostredkujú. Úzke spojenie s činnosťou demokratického štátu vnáša do prognózovania okrem kognitívnych aj axiologické a praxiologické hľadiská. Politické využitie predvídania v plánovaní budúcností poskytlo príležitosť pre rozvoj viacerých špeciálnych vied, od politológie, sociológie, ekológie po marketing a informatiku, a vytvorilo tiež potrebu obnovy filozofie ako svetonázoru stelesňujúceho "ducha doby" a ako societálnej informácie potrebnej pre solidárnu komunikáciu jednotlivcov v transformačných procesoch pretvárajúcich dnešnú spoločnosť a postavenie jednotlivcov v nej.

Tradičná i moderná paradigma rozvoja ľudskej spoločnosti ako civilizácie zaviedli sociokultúrnu tvorivosť ľudstva do slepej uličky globálnej ekologickej krízy, ktorá vyžaduje zmeniť hodnoty a stratégie ľudského konania, ak nemá ľudstvo vyhynúť ako živočíšny druh, ktorý sa nedokázal prispôbiť zmenám, ktoré sám vyvolal. Pokles kvality života občanov modernej masovej spoločnosti má spoločného menovateľa v nerovnovážnosti vzťahov jednotlivcov k prírodnému i spoločenskému

prostrediu ich života. Potreba komplexnej zmeny postojov a činností súčasníkov vo vzťahu k životnému prostrediu vyžaduje zmeniť samotné predvídanie z jednoduchej evidencie faktických zmien na tvorivú imagináciu a hľadanie alternatívnych vzorov a ciest ľudského života, schopných zabrániť tomu, aby sa úpadok politických utórií nezvrhol na ekologickú dystópiu človeka.

Riešenie problémov sociálne a biologicky dysfunkčnej komunikácie človeka s prostredím dáva obnove filozofie v súčasnosti výrazne environmentálny charakter. Pochopenie kontinuity vonkajšieho a vnútorného prostredia ľudskej osobnosti ako konajúceho subjektu umožnilo environmentalizmu pôvodne sa vysloviť tak k ontologickým problémom planetárnej ekológie, ktorá Zem ako biocenózu pokladá za "živý organizmus" [8], ako aj k problémom sociogenézy a otázkam sociálneho rozvoja ako predpokladu kvalitatívnej transformácie ekonomického rozvoja vrátane jeho premeny na ekologicky prijateľný a udržateľný rast.

Väzby medzi ľudským subjektom a jeho okolím sa dajú interpretovať pomocou pojmov *kognitívna mapa* a *štrukturálna informácia*, využiteľných ako regulatívy správania subjektu [9].

Informácie o vzťahu ľudského subjektu k prostrediu sa sústreďujú v kognitívnych mapách vedomia i podvedomia jednotlivcov ako kolektívny produkt ich životnej skúsenosti. Tieto mapy, orientujúce správanie jednotlivcov vo vzťahu k prostrediu a v prostredí, "sú obrazmi", ale nikdy nie presnými a priamymi reprezentáciami vonkajšej reality. To znamená, že je potrebné dekodovať záznam skutočnosti, ktorá sa v nich zobrazuje. Cieľom takéhoto úsilia je vytvoriť model mentálnej reprezentácie rozličných aspektov kultúry, ktoré vytvárajú kognitívne mapy, a vytvoriť tak "mapu máp" alebo "meta-mapu" skutočnosti ([10], 144).

Ako všeobecné symboly kolektívnej skúsenosti ľudstva zaznamenávajú kognitívne mapy závažné zmeny v prírodnom a sociálnom prostredí súčasného človeka a požiadavky na zmeny v jeho správaní. Výmena a obeh týchto symbolov v spoločenskom styku prispôsobuje konanie jednotlivcov očakávaniam druhých a pôsobí ako "sociálna kognitívna mapa, utvárajúca spôsob, akým ľudia vnímajú svet, uvedomujú si svoje pocity a konajú na základe toho, čo si myslia. Ak pokladáme ľudské spoločnosti za celky, musíme pripustiť, že sú viac ako súhrny ich častí. Na sociálnej úrovni je individuálne správanie ovplyvňované činnosťou druhých. Ľudia sú takto definovaní ako produkt ich príslušností k určitej spoločnosti a nadobúdajú atribúty, ktoré ako biologické individua nemajú. V dôsledku toho, ako sa spoločnosti vyvíjajú, môžu sa vlastnosti ich členov kvalitatívne meniť. Keď kognitívne mapy znázorňujú prostredie adekvátne a funkčne v ňom usmerňujú správanie jednotlivcov, spoločnosť sa bude reprodukovat' v generáciách za sebou ... Ak sa prostredie zmení a kognitívne mapy ostanú bez zmeny, potom hodnotovo orientované správanie môže viesť k úpadku populácie danej spoločnosti" ([11], 153).

Kvalitatívne transformácie spoločnosti, akých sme v súčasnosti svedkami, vyžadujú ako ich sprievodný produkt obnovu kognitívnej mapy spoločnosti, jej motivačných hodnôt a regulatívnych vzorov. Hoci transformačné zmeny nemusia byť bezpodmienečne sprostredkované duchovnou kultúrou a môžu prebiehať aj ako živelný

proces, sú štrukturálne biologické a sociálne mechanizmy adaptácie menej efektívne a spoľahlivé. Úvaha nad tým preto logicky ústi do varovnej prognózy: "Spoločnosti upadajú, pokiaľ sú rigidne viazané na tradičný súbor správania svojich členov, takže sa nemôžu prispôbiť inovačným výzvam prostredia. Naproti tomu sa vyvíjajú, keď v nich vnútorné tvorivé procesy uvoľnia novú environmentálnu energiu, schopnú pretvoriť spoločnosť ako celok a zmeniť jej štrukturálne väzby. Tieto zmeny modelujú nové environmentálne reality, pochopenie ktorých vyžaduje komunikovať informáciu potrebnú na asimiláciu väčšieho príkonu energie. Ak novozavedená informácia mapuje prostredie podrobnejšie, v širšom rozsahu, a umožňuje preto efektívnejšie správanie, autoregulácia spoločnosti sa posúva na vyššiu úroveň komplexity. Komplexnejšie sociálne štruktúry v súťaži s inými nútia obyvateľstvo k zmenám správania, ktoré sú ekvivalentné jeho ozvláštneniu. Som presvedčený, že k takémuto sociálnemu ozvláštneniu došlo prinajmenšom dvakrát: pri vytvorení "civilizácie" a zároveň so vznikom "moderného Západu" ([11], 149). Evolúcia sociálnej komplexity sa dá jednoducho merať transformáciou symbolov, ktoré mapujú kolektívne skutočnosti života. Základné tranzície sú drahé skúsenosti, ktoré vyžadujú dizolúciu tradičných sociálnych organizácií života a hľadanie ich životodárnych alternatív. Sociálne diskontinuity sa však nikdy nemôžu celkom odtrhnúť od historických koreňov... Neexistuje zákon vyžadujúci, aby sa spoločnosť vyvíjala. Môžeme si byť istí tým, že väčšina jej členov sa bude najskôr stavať proti evolučným zmenám, pretože ľudia sú emocionálne viazaní na hodnoty motivujúce konvenčné správanie. Navyše, neschopnosť predpovedať presne budúcnosť spoločnosti v procese prechodu vedie ľudí k tomu, že dávajú prednosť zlu, ktoré poznajú, pred neznámou budúcnosťou...

Dokonca ani tí, ktorí si uvedomujú sebaregulatívnosť spoločnosti sprostredkovanú jej sociálnymi kognitívnymi mapami, nie vždy celkom rozumejú zmenám kolektívnych celkov, ku ktorým patria, a nie vždy sú schopní kontrolovať ich priebeh. Inovátori v nich preto hrajú úlohu porovnateľnú s mutáciami v biológii. Podobne, ako si druh odskúšava zmeny prostredia svojimi mutáciami, spoločnosti sa pripravujú na neočakávané zmeny artikuláciou nových ideí. Nové idey v symbolickom svete kultúrnych kognitívnych máp sú predstavované metaforami, lingvistickými modelmi zmien prostredia, ktoré musia obstáť v konfrontácii so skúsenosťou. Zdroj nových ideí je zjavne pohrúžený do čiernych skriniek individuálnych osobností. Avšak vzory správania, v ktorých sú nové idey verejne artikulované a verejnosťou vybrané, sú prístupné analýze, využívajúcej zavedené evolučné paradigmy. Ak v tejto skúške obstoja, teoreticky významná trhlina medzi evolúciou v prírode a kultúre by sa mohla zmenšiť. Podstatné je pochopiť nové symbolické výrazy ako mutácie alebo replikácie omylov. Tvorcovia nových metafor, podobne ako mutanti, sú účinní iba vo vzťahu k nestabilitám, kde "pomenúvajú" nové skúsenosti. Je však dôležité si pamätať, že globalizované efekty pôsobenia inovátorov sú účinkami rozšírenia sociálnych prostredí, nad ktorými nemajú kontrolu.

Postmodernizmus, ako dokazuje Gianni Vattimo (1988), je súčasťou všeobecného kultúrneho hnutia zameraného na obnovu. "Tvorí základňu nového

typu kognitívnej mapy, ktorý sa stal nevyhnutným vzhľadom na to, že zložitosť súčasných spoločností vyžaduje nové symboly ich deskripcie" ([11], 153).

LITERATÚRA

- [1] What Futurists Believe. By Joseph F. Coates and Jennifer Jarratt. Lomond, World Future Society 1989.
- [2] HOOPKINS, F.S.: What Futurists Believe. In: The Futurist, november-december 1989.
- [3] HELMER, O.: Future's Future. In: Technological Forecasting and Social Change, roč. 36, 1989, č. 3-6.
- [4] 21 st Century Studies. In: The Futurist, november-december 1989.
- [5] ADELSON, M.: Reflections on the Past and Future. In: Technological Forecasting and Social Change; roč. 36, 1989.
- [6] COATES, J.F.: Forecasting and Planning Today Plus or Minus Twenty Years. In: Technological Forecasting and Social Change. Roč. 36, 1989.
- [7] STEENBERGEN, B. van: Scenarios for Europe in the 1990's. The Role of Citizenship and Participation. In: Futures, roč. 22, č. 9, november 1990.
- [8] STEVENS, W.K.: Evolving Theory Views Earth as a Living Organism. New York Times, 29.8.1989.
- [9] TOLMAN, C.: Cognitive Maps in Men and Rats. In: Psychological Review, roč. 55, 1948.
- [10] LÁSZLÓ, A.: Cognitive Maps and the Energy-Culture Interaction. In: World Futures, roč. 30, 1991, č. 3.
- [11] ARTIGIANI, R.: Post-Modernism and Social Evolution; An Inquiry. In: World Futures, roč. 30, 1991, č. 3.